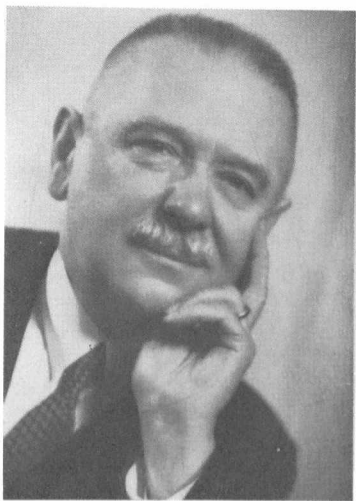

A MÚLT MAGYAR TUDÓSAI

FŐSZERKESZTŐ:

SZABADVÁRY FERENC

KISS LAJOS

100397

MELICH JÁNOS

MTAK

00039 03300 0

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

01450

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

ISBN 963 05 6859 4

Kiadja az Akadémiai Kiadó
1117 Budapest, Prielle Kornélia u. 19–35.

Első magyar nyelvű kiadás: 1995

© Kiss Lajos, 1995

Minden jog fenntartva,
beleértve a sokszorosítás,
a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás,
valamint a fordítás jogát,
az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

M. TUD. AKADÉMIAI KÖNYVTÁRA
Könyvtári 6138/1995 sz.

TARTALOM

Életútja	7
Családi háttér. Felkészülés	7
Bécsben. Kutató- és tanulmányutakon	12
Könyvtárnokként békében és háborúban	19
Egyetemi katedrán	28
Akadémiai tagság három felvonásban: megválasztás, kizárás és rehabilitálás	33
A tudományos közéletben	35
Hosszú öregkor. Végő nyughelyre találás	36
Életműve	39
Nyelvemlékeink és régi szótáraink világában	39
Német, latin és ófrancia jövevényszavaink vizsgálata	42
Szláv jövevényszavaink I/1., 2.	46
A tulajdonnevek vizsgálat alá vétele	53
Anonymus bővületében	56

A honfoglaláskori Magyarország	59
A Magyar Etymologiai Szótár	65
Nézetei a nyelvről és a nyelvtudományról	73
A tudós és az ember	77
Jelentősége	85
Bibliográfia	89
Melich János főbb művei	89
A Melich Jánosról szóló irodalomból	91

ÉLETÚTJA

CSALÁDI HÁTTÉR. FELKÉSZÜLÉS

A pátriárkai kort megérő, páratlanul gazdag nyelvtudományi életművet hátrahagyó Melich János 1872. szeptember 16-án született a történelmi Magyarország földrajzi középpontjában levő Szarvason. Édesapját Melich Mártonnak hívták. Foglalkozása földműves (az evangélikus egyházi anyakönyvezés akkori szóhasználata szerint „földész”) volt, aki ernyedetlen szorgalmával és takarékos életmódjával zsellérsorsból küzdötte fel magát odáig, hogy a szarvasi határban nem kevés – igaz, gyengébb minőségű – földet szerzett, azon tanyákat épített, s a községben lakóházat vásárolt. Azok közé a fáradhatatlanul munkálkodó, puritán szarvasi parasztemberek közé tartozott, akik – Tessedik Sámuel nyomdokain haladva – a kemény szí-

ket szívós munkával szelídítették, tették termőföldre. Ősei – Melich János kutatásai szerint – 1800 előtt jöttek a Nógrád megyei Málnapatakról (Málinec) Szarvasra, és csatlakoztak annak a mintegy háromszáz főnyi szlovák jobbagycsoportnak a leszármazottaihoz, amely 1722-ben báró Harruckern János György földesúr felszólítására Abaújból, Zólyomból, Gömörből, Pest megyéből és Csabáról (a mai Békéscsabáról) érkezett a török hódoltság idején elnéptelenedett Szarvas újratelepítésére. A *Melich* családnév, amely a 'Menyhért' jelentésű szlovák *Melichar* megrövidülésével keletkezett, szlovák származásról tanúskodik. Melich édesanyja, Molnár Judit ugyancsak szlovák anyanyelvű és evangélikus vallású volt. Tizenegy gyermeket szült, hatot nevelt föl. A szülők éppúgy, mint gyermekeik, szlovák anyanyelvükön kívül magyarul is tudtak. Ha azonban Melich János igazán bensőségesen, meghittén akart beszélni édesanyjával,

felnőtt korában is a szlovák nyelvet használta. Kétnyelvűsége ellenére Melich János érzésben egyértelműen lelkes magyar volt, azzá nevelődött. E kérdésről 1947-ben így vélekedett: „mindenki olyan nemzetiségű, amilyennek vallja magát, amelyért áldozatokra kész”. – Paraszti családjá puritán környezetéből kapta Melich János a testi-lelki egészséget, a szívós szorgalmat, a munkabírást, az egyszerűséget, de az önérzetet, a férfias kitartást és a vallásosságot is. Csakhogy neki nem a szarvasi szikesekkel, hanem a magyar nyelvtudomány parlagon heverő területeivel kellett megküzdenie.

A szarvasi elemi iskolában Melich János volt a legjobb tanuló, aki a tanteremben az első helyen ült. Tanítói, Sziráczy János és Benka Pál közbenjártak, hogy 1883 őszén a szülők írássák be Jánost a szarvasi evangélikus gimnázium első osztályába. E gimnázium kiválóan felkészítette az ifjú Melich Jánost későbbi feladataira. Különösen

nagy hatással volt rá magyartanára, Zsilinszky Endre, az ugyancsak szarvasi születésű Bajcsy-Zsilinszky Endre édesapja. Neki köszönhette a III. osztályban első nyelvészeti élményét; tanára a táblán a magyar nyelv rokonait magyarázta: a finnt, a lappot, a vogult, az osztjakot stb. Annak a tanévnek a végén János jutalmat kapott, mert a „tót” fiúk között ő tudott legjobban magyarul. Ám kamaszkorában egy igaztalannak érzett tanári dorgálásra heves sértődéssel reagált, és a VI. osztály végeztével, 1889-ben elhagyta a szarvasi gimnáziumot. Középiskolai tanulmányait a szepességi Késmárk evangélikus líceumában folytatta. 1890 nyarán gyalog végigszaplikálta a fél Dunántúlt, adományokat gyűjtve új iskolája számára. Nevezetes szerepet töltött be a késmárki magyar önképzőkörben. 1891-ben érettségizett kitűnő eredménnyel.

1891 szeptemberében Melich János a kolozsvári egyetemre iratkozott be ma-

gyar és német bölcsészettan-hallgató-
nak. Már az első félévben magára von-
ta a magyar nyelvtudomány és iroda-
lomtörténet professzorának, Szinnyei
Józsefnek figyelmét. Érdeklődése a
nyelvészet felé fordult. Szinnyeitől sa-
játította el a nyelvi tények megkülön-
böztetett tiszteletét, amelytől később
sem tántorodott el. Germanisztikai
műveltségét Meltzl Hugó, a német
nyelv és irodalom professzora, az
összehasonlító irodalomtörténet úttö-
rője alapozta meg. Az akkori nagy ta-
nárhiány enyhítésére Csáky Albin val-
lás- és közoktatásügyi minisztertől ki-
adott rendelkezés értelmében 1894 feb-
ruárjától júniusáig Melich a dévai álla-
mi főreáliskolában tanított. Igazgatója
Téglás Gábor, a jeles régész volt.

BÉCSBEN.
KUTATÓ- ÉS TANULMÁNYUTAKON

1894 májusában a dévai főreáliskolában tanító Melich levelet kapott egykori kolozsvári tanárától, Szinnyei Józseftől, aki Budapestre távozta után is tartotta vele az összeköttetést. Szinnyei arról tudósította Melichet, hogy barátja, Thallóczy Lajos, aki a bécsi Theresianumban a magyar közjogot és történelmet adta elő, magyar nyelvi korrepetitort keres a Theresianumba. Szinnyei a pesti egyetemet végző öcsét, Ferencet akarta Bécsbe küldeni, de ő nem vállalta. Ekkor Szinnyei Melichre gondolt, aki kapva kapott az alkalmon, és 1894 szeptemberében a Theresianum szolgálatába lépett korrepetitorként.

Mintegy két éven át, 1896 nyaráig tartózkodott Melich Bécsben. Fontos, érlelő időszak volt ez Melich életében. Az 1746-ban jezsuitáktól megnyitott és 1749-ben Mária Teréziától alapítólevéllel ellátott Theresianum a Habsburg-

birodalom legelőkelőbb, legexkluzívabb polgári nevelőintézete volt, eleinte kizárólag nemesi ifjak számára. Bizonyos mértékben a cári Oroszország Carszkoje Szeló-i líceumára emlékeztetett, ahol Gyerzsavin tanította a serdülő Puskit. 1849-ben megszűnt a Theresianum nemesi jellege. Ettől kezdve főleg a Monarchia főtisztviselőinek utánpótlására szolgált mint elitképző intézmény. A Bécs IV. kerületében, Wiedenben (Favoritenstraße 15) emelkedő óriási épületéhez, amelyben jelenleg Diplomáciai Akadémia van elhelyezve, nagy kert, lovaglóiskola és híres, 50 000 kötetes könyvtár (Bibliotheca Theresiana) is tartozott. A Theresianum oktatási rendje előbb a klasszikus gimnáziuménak felelt meg, de később, modern nyelveket és jogi tanulmányokat is felölelve, akadémiai szintre emelkedett. Az 1894–1895. tanévben, amikor Melich is a Theresianumban működött, a 178 alapítványi helynek mintegy ötödén, 36 alapítvá-

nyi helyen tanult magyar növendék. Rajtuk kívül 31 fizető magyar növendéke volt az intézetnek. A Theresianumban mindenkor két magyar születésű s a magyar nyelvben teljesen jártas tanárt, nemkülönben két ugyanilyen nevelőt (prefektus) alkalmaztak. A két magyar prefektus vagy korrepetitor egyike volt 1894-től 1896-ig Melich János. De Thallóczy Lajos buzdítására arra is felhasználta bécsi tartózkodását, hogy rendszeres szlavisztikai stúdiumot folytasson az ottani egyetem szláv filológiai tanszékén. (Ma ezt posztgraduális szakosodásnak minősíthetnénk.) A Kopitartól és Miklosich-tól alapított bécsi szlavisztikai iskola kiváltképpen az óegyházi szláv nyelv elmélyült vizsgálatában, a legrégebb nyelvemlékek filológiai feltárásában és – az egyes szláv nyelvek kutatásán túl – az összehasonlító szláv nyelvészetben látta feladatát. Akkortájt a bécsi szláv filológiai tanszék Európának talán legtekintélyesebb szlavisztikai köz-

pontja volt. Élén a nagy horvát tudós, Vatroslav Jagić állott. Ő volt a Miklosich utáni korszak vezető szlavistája, a korszakos jelentőségű Archiv für slavische Philologie („Jagić-Archiv”) folyóirat alapítója és 37 kötetének szerkesztője. Tudományos látóköre a szlavisztika egész területét felölelte. Számos óegyházi szláv nyelvemléket adott ki mintaszerűen. Tisztázta az óegyházi szláv nyelv keletkezéstörténetét. Hatalmas monográfiát szentelt a szláv filológia történetének. 1962. szeptember 23-án, 91. életéve kezdetén Melich így írt egy magánlevélben: „Jagić előadásait szorgalmasan hallgattam, szemináriumban többször bemutattam dolgozatot, megszeretett. Később meghívott lakására vasárnapi délutánokra, magántanárai szoktak volt nála összejönni.” – Bécsben, Jagić környezetében sajátította el Melich a szláv nyelvtudományt. Ott lett képzett szlavista.

1897 és 1898 nyarán Melich hazai kolostori könyvtárakban kutatott. Ró-

la, felfedezőjükről kapták nevüket a Melich-glosszák: az a 9 magyar és horvát, továbbá több horvát glossza, amelyet Balbus de Janua „Summa que vocatur Catholicon” című könyvének egy példányába írt 1540 és 1550 közt a könyv akkori tulajdonosa. (Kiadta: M. J.: Magyar-horvát glosszák. Nyelvtudományi Közlemények 1898: 33.) A Gyöngyösi Szótártöredék szerzői után kutatva a gyöngyösi ferences kolostor könyvtárában egy kéziratos latin kódexnek az obszerváns ferencesek konstitúcióit tartalmazó fejezetében mintegy 600 szóra terjedő magyar glosszára bukkant, amely nem lehet fiatalabb az 1512–1520 közti éveknél. (Kiadta: A gyöngyösi glosszák. Nyelvtudományi Közlemények 1898: 304–324.)

Nyelvészeti ismereteinek gyarapítása végett 1899 márciusától júniusáig Melich János miniszteri kiküldetéssel az Orosz Birodalomban tett tanulmányutat. Egy-egy hónapot töltött Varsóban, Szentpétervárt, Moszkvá-

ban és Kijevben, de járt Finnországban, Helsinkiben is. (Az általa útikalauzként használt, 1897. évi Baedeker's Rußland kötetben Melich keze írásával ott található J. J. Mikkolának, a kiváló finn szlavistának helsinki lakáscíme. Melich tehát minden bizonnyal felkereste Mikkolát.) Könyvtárakban búvárkodott, egyetemi előadásokat hallgatott, egyebek között A. I. Szobolev-szkijét, a legsokoldalúbb és legtekintélyesebb akkori orosz nyelvtörténészét a szentpétervári egyetemen. Ezen kívül több olyan, oroszul *kruzsok*-nak hívott társas összejövetelen is megfordult, ahol „kevés számú ember jelenlétében teázgatás mellett folyt az eszmecsere”. – Melich értékes tudományos poggyásszal tért haza Oroszországból. Haladéktalanul közzétette észrevételeit az orosz huszárság terminológiájának magyar elemeiről, és ezzel utat nyitott az orosz szókincs hungarizmusainak tudományos vizsgálata számára („Az orosz huszárság történe-

te". Budapesti Hírlap 1899. június 16. 1–3). Az orosz tudományosság iránti élénk érdeklődéséről tanúskodik több más, akkoriban írt közleménye is: „Egy XVI. századbeli palócz–orosz szójegyzék” (Nyelvtudományi Közlemények 1899: 357–360), „Magyar grammatika a kijevi tanítóképző könyvtárában” (Magyar Könyvszemle 1899: 352–355), „Az orosz bibliológiai társaság” (uo. 412), „Az orosz csász. Akadémia szó-tári munkássága” (Magyar Nyelvőr 1900: 88–89), „Az orosz helyesírás cz-je” (uo. 131–132).

1900 nyarán Melich két héten át tanulmányozta Vas megyében a hazai szlovének (vendek) nyelvét és irodalmát. Zágrábig eljutott. Ebből a kutatóútból nőtt ki „A magyarországi vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiája” (Magyar Könyvszemle 1902: 426–449), amelyet utóbb pótlékkal bővített: „Újabb adalékok a hazai vend (szlovén) nyelvű irodalom bibliográfiájához” (Magyar Könyvszemle 1908: 231–245).

1901 februárjától márciusáig Melich Lipcsében volt tudományos kiküldetésben, ahol az újgrammatikus iskola egyik megalapítójának, August Leskiennek a szlavisztikai előadásait hallgatta. Leskien az óegyházi szlávon és a szerbhorváton kívül a baltisztikában is jelentős eredményeket ért el. A szlaviszták egész nemzedékei tanultak óegyházi szláv kézikönyvéből és nyelvtanából. Elsőnek ő fogalmazta meg határozottan az újgrammatikus iskola alapvetését, a hangtörvények kivétel nélküliségét. Nézetei számottevően hozzájárultak Melich nyelvészeti felfogásának formálásához.

KÖNYVTÁRNOKKÉNT BÉKÉBEN ÉS HÁBORÚBAN

1896-ban felszólították Melich Jánost, hogy a Theresianumban való alkalmazásának lejártával a bécsi udvari könyvtárban vállaljon állást. Ám időközben megismerkedett Fejérpataky

Lászlóval, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának (mai nevén: Országos Széchényi Könyvtár) igazgatójával, aki a vezetése alatt levő könyvtárba hívta, minthogy nem volt olyan tisztviselője, aki jártas lett volna a boszniai cirill betűs írás (*bosančica*) olvasásában. Melich Bécsben magyarellenes érzelmeket tapasztalt, s ezért a budapesti munkahely mellett döntött. 1896. július 1-jén a Nemzeti Múzeum könyvtárának lett a tisztviselője. (Rövid ideig, 1896 októberétől 1897 februárjáig a budapesti evangélikus gimnáziumban is működött helyettes tanárként. Akkortájt a gimnázium a Deák téri templom szomszédságában, a Sütő utcában volt található; később, 1904-ben átköltözött a fasori új épületbe. Idekívánczik az is, hogy 1914 őszétől 1918 nyaráig, négy tanéven át Melich János volt a Bárány Eötvös József Collegium magyar szakos hallgatóinak nyelvészeti szakvezető tanára a Collegium új, Ménesi úti otthonában.) 1901-ben a könyvtár-

ban segédőrré léptették elő, majd egyre magasabbra emelkedett a ranglétrán egészen addig, hogy 1920-tól 1921-ig ő látta el a könyvtár igazgatói tisztjét.

1943. április 14-én meghalt Szinnyei József, a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka. Utódjául az egyetemi katedrájáról 1941-ben lemondott Melich Jánost választották meg 1943. május 24-én. A hetvenegy éves Melich Jánosnak ismét könyvtár lett a munkahelye. Lendületesen látott munkához. Első dolga volt a már évtizedek óta elhanyagolt Akadémiai Könyvtár modernizálása, helyiségeinek bővítése, a háromszoros könyvespolcok részbeni felszámolása, katalogizálatlan könyvek és kéziratok kötegeinek leltározása stb. Ám terveinek kivitelében hamarosan megakadályozta Budapest bombázása, s így a könyvtári kincsek elrejtésének gondja is reá szakadt. Ritka könyvek és folyóiratok fényképeztetését végeztette, majd irányította a legféltettebb anyagnak az akadémiai pincék beton-

hordóiba való leszállítását és a hatezer kötetnyi régi magyar könyv, számos kódex, muzeális tárgy és kézirat (Goethe-, Vörösmarty-, Széchenyi-szobák) ládádba való csomagoltatását. Ezekből 10 hatalmas ládát a Nemzeti Múzeum, húszat pedig a Nemzeti Bank bombabiztos pincéibe szállítottak, az utóbbiakat azonban (az MTA megkérdezése nélkül) 1944 novemberében az állam aranyfedezetével együtt nyugatra viték. 1946 nyarán érkeztek vissza a ládák az amerikai zónából sértetlenül, érintetlen pecsétetekkel. Mikor a ládák bekerültek az Akadémia romos udvarába, Melich János örömkönnyeket sírt.

De nem volt izgalmaktól mentes a hetvenes éveiben járó, idős akadémiai főkönyvtárnok hivatali élete az 1947–1948-as években sem. Jellemző epizódként érdemes felidézni Zsebők Zoltának, a neves radiológus professzornak a visszaemlékezéseiből azt a szakaszt, amelyben a Szövetséges Ellenőrző Bi-

zottság delegációjának az MTA Könyvtárában 1947-ben tett látogatását írja le. E látogatás beosztásánál fogva érintette Zsebők Zoltánt, mert ő akkor – miniszteri osztályfőnökként – a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium felsőoktatási és tudományos főosztályának volt a vezetője, s a tudományos főosztályhoz tartozott a Magyar Tudományos Akadémia is mint támogatott intézmény. De halljuk magát Zsebőköt: „1947 kora nyári hónapjában megjelent a Szövetséges Ellenőrző Bizottság delegációja, hogy megvizsgálja, eltávolították-e a fasiszta könyveket a könyvtárból? A legelső szekrényben, amit kinyitottak, nem kis meglepetésre számos *Mein Kampf*-ot találtak. Senki se akart hinni a szemének. Óriási volt a megrökönyödés. Az Akadémia könyvtárosa, a kiváló szláv filológus, Melich János, a szovjet alezredes vezetésével megérkező bizottságról hírt hallva, azonnal bezárkózott a szobájába, és onnan semmilyen könyörgésre nem

volt hajlandó előjönni. Neki kellett volna magyarázatot adni, minthogy nála jobban oroszul az épületben senki se tudott. Végül nélküle is kiderült, hogy ebben a szekrényben nem a könyvtár anyagát őrzik, hanem a volt kolozsvári filozófiaprofesszor, Kibédi Varga helyezte el ott könyveit letétként, amikor nyugatra ment. Ám ezt a magyarázatot a bizottság kételkedve fogadta. [...] Nem akadt senki, aki oroszul meg tudta volna magyarázni a valóságot. Egyre puskaporosabb lett a hangulat és kritikussá vált a helyzet. Késébeesetten telefonáltak hozzám, hogy valami segítséget adjak, mert katasztrofális a légkör a könyvtárban. Jobb ötlet híján, tragikomikus helyzetünkben Fogarasi Bélát hívtam telefonon, minthogy őt személyesen nem ismertem, az Akadémia tagja volt s tudtam, a Szovjetunióban kitűnően megtanult oroszul. Kértem, menjen át az Akadémiára, próbálja meg elsimítani a dolgot. Fogarasi, egyéb elfoglaltságára

hivatkozva, nem vállalta a feladatot. Végül is egyik munkatársamat, Földes Papp Károly egyetemi magántanárt egy tolmáccsal küldtem át. Ő aztán sok tapintattal és ügyességgel, valahogy helyes mederbe terelte a dolgot, nemhiába volt filozófus.” (Zsebők Zoltán: Lépcsőfokok. Bp., 1981. 312–314.)

Főkönyvtárnoki megbízatásáról Melich 1948. június 25-én, hetvenhat éves korában lemondott, de az Igazgató Tanács felkérte, hogy 1948. október 1-ig vezesse a könyvtárt.

Egymástól évtizedekkel elválasztott időszakokban, ifjan, majd öregen teljesített könyvtárnoki szolgálatának felvázolása után szólnunk kell arról, hogy Melich János közép-európai viszonylatban is gazdagnak számító nyelvészeti magánkönyvtárral rendelkezett, amelynek mintegy 4 500 kötetét példásan rendben tartotta, gondosan beköttetve még a különnyomatokat is. Ez a magánkönyvtár tette Melich János számára lehetővé, hogy a hét bármely

napján, a nap bármely órájában utána-
nézhessen egy-egy adatnak, s ne hagy-
ja ötleteit kihűlni. A könyvek gyűjtését
elsőéves egyetemi hallgató korában,
Kolozsvárt kezdte el az 1891–1892. tan-
évben. Megkapta professzorának, Sziny-
nyi Józsefnek három dolgozatát, köz-
te „A nyelvtudományról és néhány
más tudományhoz való viszonyáról”
és „A magyar nyelv rokonai” címűt.
Megszerezte Simonyi Zsigmondnak
1889-ben megjelent könyvét, „A ma-
gyar nyelv”-et, majd B. Delbrück „Ein-
leitung in das Sprachstudium”-át.
1892-ben egy budapesti könyvkereske-
dőtől 105 forintért megvette az 1891.
november 30-án meghalt Hunfalvy
Pálnak hozzája került könyvtárából a
Magyar Nyelvőr I–XX. és a Nyelvtu-
dományi Közlemények I–XXI. kötetét.
Külföldi útjairól is minden bizsonnyal
értékes könyvzsákmánnyal tért haza.
Nagyon is érthető tehát, hogy könyv-
tárától, amelynek valamennyi köteté-
hez személyes kapcsolat fűzte, amely-

nek minden kötete gyarapította valamivel tudását, - oly fájdalmasan vált meg élete alkonyán. 1959-ben a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem vásárolta meg 216 000 forintért Melich János könyveit, amelyek jelenleg az egyetem központi épületében a Szláv Filológiai Intézetnek Melich János dom-borművű arcképével díszített 246. sz. szobájában mint együtt tartott „Melich Könyvtár” szolgálják a kutatókat. A könyveknek Melich Jánostól való átvétele 1959 őszén három napon keresztül folyt. Amikor a teherautóra felrakták az utolsó könyvet, Melich János elvesztette erejét és összezsuklott. Orvos hozta vissza az életbe. Bár, igazában véve, az a három esztendő, amely még megadatott Melich Jánosnak, nem annyira élet volt, hanem inkább tengődés, csendes elmúlás. Könyvei nélkül tétlenségre volt kárhoztatva, s a tétlenség egyenlő volt számára az enyészet-tel.

A budapesti egyetem, amelynek bölcsészettudományi karán 1896-ban a doktorátust megszerezte, 1901-ben habilitálta Melich Jánost „a magyar nyelvtudomány szőfejtő részéből”. Húsz éven át – ennyi ideig volt magántanár – minden félévben tartott előadásokat, amelyek jövevényszavakról, szőfejtésekről, tulajdonnevekről, helyesírásról, szótárakról, nyelvemlékekről, néha egy-egy nyelvemlékről szóltak. Szótártörténeti tárgyú magántanári kollégiumát Pais Dezső mint egyetemi hallgató – aki akkoriban a nyelvészettől meglehetősen távol állott – nemcsak felvette, hanem többször meg is hallgatta. Előadásának különleges pátosza hetven év múltán is visszacsengett benne. Katedrát Melich a következő körülmények között kapott: „1919. november 22-én meghalt Simonyi Zsigmond (szül. 1853), a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudomány s

1920. augusztus 24-én Asbóth Oszkár (szül. 1852), ugyanazon egyetemen a szláv nyelvek és irodalmak tanára. Simonyi tanszékét 1919–1920-ban és 1920–1921-ben ketten, Gombocz és én, – aki akkor az Országos Széchenyi [sic!] Könyvtár tisztviselője voltam, – helyettesítettük. A magyar tanszék betöltésére kiküldött bizottság előadónak Szinnyi Józsefet, a finnugor nyelvtudomány tanárát kérte fel. Szinnyi engem kérdezett meg, hogy ha a magyar nyelvtudományi tanszékre az egyetem meghív, elfogadom-e. Én, megköszönve a nagy kitüntetést, magam helyett Gomboczot ajánlottam. Több okom volt erre, de valamennyi közt kettő volt előttem különösen fontos. Egyik okom az volt, hogy az etimológiai szótáron jobban dolgozhatunk, ha Gombocznak nem kell elmennie a kolozsvári egyetemmel, amely akkor készült arra, hogy Szegedre távozzék. Másik okom az volt, hogy féltettem Asbóth tanszékét. Az akkori zűrzavaros idők-

ben akadtak nagyérdemű férfiak, akik azt vallották – s ők sok tekintetben az akkori közhangulat szószólói voltak –, hogy azért is osztották fel hazánkat, mert nem volt az egyetemen a tót nyelvnek tanára. Én féltem attól, hogy Asbóth tanszéke tudomány nélkül való ember kezébe kerül. Ma, tizenhat esztendőnek a távolából is azt látom, hogy jól tettem, amit tettem. Gombocz Zoltánt 1921. március 12-én a budapesti egyetemen a magyar nyelvtudomány, engem meg 1921. június 27-én a szláv filológia tanárává kineveztek. Gombocz kinevezésekor külön is megköszönte az ügyben tanúsított magatartásomat, s hangoztatta, hogy e tanszék engem illetett volna.” (Magyar Nyelv 1936: 78.)

Melich János egyetemi magántanári, majd tanári működését az jellemezte, hogy főleg a tudományos kutatás módszertanát lehetett tőle kitűnően elsajátítani. Tanítványai, hallgatói között hosszabb-rövidebb ideig ott volt Ba-

leczky Emil, Bárczi Géza, Fludorovits Jolán, Gáldi László, Hadrovics László, Knieszsa István, Kovalovszky Miklós, Laziczius Gyula („Bevezetés a fonológiába” című munkáját 1932-ben „Melich tanár úrnak” ajánlotta), Lovas Rózsa, Márkus Mihály, Mikesy Sándor, Szabó Dénes, Sziklay László, Tamás Lajos, Tompa József, Úrhegyi Emilia és mások. A szlavisztika tanáráként három állandó jellegű kollégiumot tartott: szláv népek és nyelvek, óegyházi szláv nyelv, szlovák (Melich nyelvhasználatában »tót«) irodalomtörténet. Az 1927–1928. tanévben, amikor Gombocz Zoltán a berlini egyetemen volt vendégprofesszor, a budapesti egyetem bölcsészettudományi karán Melich János adta elő a magyar nyelvészeti kollégiumokat is. Előadásait gyakran szakította meg érdekes kitérőkkel. Tanítványainak sorsát figyelemmel kísérte, életútjukat – lehetőségeihez képest – egyengette. Az állástalanná vált Laziczius Gyula érdekében

a legmagasabb fórumhoz folyamodott. Bárczi Géza (Magyar Nyelv 1971: 258) visszaemlékezése szerint: „Amikor a Kohner Bankház felszámolásával Laziczius, aki ott tisztviselő volt, állás nélkül maradt, és intenzívebben foglalkozni kezdett a nyelvészettel, a magyar nyelvészek a legnagyobb szíves-séggel fogadták, [...] Laziczius számára teremtetek egy új állást, a dékáni titkárságot, ami legalább a szerény megélhetést biztosította számára és családjá számára. Hogy mindez mit jelentett, azt csak az tudja megítélni, aki az akkori zavaros időket átélte. Pedig itt még külön akadályokat is le kellett küzdeni. Lazicziust ugyanis egy félreértés miatt az akkori kormányzat gyanús szemmel nézte, s hogy alkalmazása lehetővé váljék, egyik vezető nyelvészünk, Melich János maga ment el, ha jól tudom, a kabinetirodába, és személyesen jót állt Lazicziusért.” A mester büszke öröme töltötte el Melichet, amikor 1940. május 6-án osztályelnöki

minőségében üdvözlő beszédet intézhetett volt tanítványához, Kniezsa István levelező taghoz székfoglalója alkalmából.

AKADÉMIAI TAGSÁG HÁROM FELVONÁSBAN:
MEGVÁLASZTÁS, KIZÁRÁS
ÉS REHABILITÁLÁS

A Magyar Tudományos Akadémia 1902. május 9-én, harmincéves korában választotta Melich Jánost levelező tagjává 31 szavazattal 8 ellen. Székfoglaló előadást 1902. december 1-jén tartott „A magyar nyelv keresztény terminológiája” címmel. (Közzétéve: Akadémiai Értesítő 1903: 113–123.) Szinnyei József ajánlására 1920. május 5-én lett rendes tag. 1920. november 15-én tartotta székfoglalóját „Anonymusnak egy helyéről” címmel. (Közzétéve „Bolgárok és szlávok. [Adalék Anonymus Szalán fejedelemeiről szóló fejezeteinek hitelessége kérdéséhez]” címmel: Magyar Nyelv 1921: 1–15, 65–78.) 1933.

május 19-től 1946. július 24-ig Melich igazgató tag, 1935. május 16-tól 1943. november 7-ig a Nyelv- és Széptudományi Osztály elnöke volt. (Osztályelnökként Pais Dezső lett az utóda.)

1949. október 31-én a szovjet mintára átszervezett MTA kizárta Melichet rendes tagjai sorából, és (szavazati joggal nem rendelkező) tanácskozó taggá degradálta. A Tudományos Minősítő Bizottság 1952-ben a nyelvészeti tudományok doktorává nyilvánította. A Magyar Tudományos Akadémia 1989-ben tartott 149. közgyűlése hatálytalanította az MTA tiszteleti, rendes és levelező tagjainak 1949. október 31-én tanácskozó taggá való (vissza)minősítését, és tagságukat folyamatosnak nyilvánította. Rehabilitálták a huszonhat éve halott Melich Jánost is. (Magyar Tudomány 1989: 760.)

A Magyar Nyelvtudományi Társaságnak Melich János már a megalakuláskor, 1904-ben választmányi tagja lett. 1915-ben titkárrá, 1922-ben alelnökké választották. 1915-től 1942-ig bezárólag részt vett a Társaság folyóiratának, a Magyar Nyelvnek szerkesztésében, illetőleg ügyeinek intézésében is. A folyóirat tudományos tekintélyének megalapozásához és fenntartásához jelentős mértékben járult hozzá rövidebb-hosszabb közleményeinek százaival, amelyek részint saját neve alatt, részint pedig Kemenes Pál, K. P., Melegdi János, Szarvasi János, -gdi és M. J. jegy alatt a folyóirat lapjain jelentek meg. (Másutt ch., M-ch, s., -os és Mehi-lyán dr. jegy alatt is publikált.)

Külföldi tudományos társaságok is tagjaik közé fogadták Melich Jánost: a helsinki Finnugor Társaság (még 1913-ban), a berlini porosz, a krakkói lengyel, a szófiai bolgár tudományos aka-

démia, a tartui észt tudományos társaság.

Melich János a harmincas években ért fel pályája csúcsára. Kimagasló tudományos eredményeiért tiszteleti tagságokkal, érdemrendekkel stb. tüntették ki. 1931-ben a Corvin-koszorú, 1939-ben pedig a Corvin-lánc tulajdonosa lett. Megkapta a Magyar Polgári Érdemrend középkeresztjét. 1939-ben Szarvas nagyközség díszpolgárává fogadta, és az addigi Félsziget utcát róla nevezték el. (1949-et követően ezt az utcát Alkotmány utcára keresztelték át, Melichet pedig egy városszéli utcával kárpótolták.)

HOSSZÚ ÖREGKOR.

VÉGSŐ NYUGHELYRE TALÁLÁS

A negyvenes évek közepén Melich János jóformán teljesen visszahúzódott minden nyilvános szereplés elől. Publikálási kedve elapadt, a folyóiratokat sem kereste meg dolgozataival. Pais

Dezső baráti szavára hallgatva az ötvenes évek második felében újra kezdett írásokat megjelentetni. 1956 és 1963 között összesen 15 publikációja látott napvilágot. Ezek között van két önálló kiadvány is: a Dolgozatok I. (1957) és a Dolgozatok II. (1963). Nyolcvanöt éves korában, 1957-ben kitüntették a Munka Vörös Zászló Érdemrendjével.

1963. november 20-án, életének kilencvenkettedik évében Melich János Budapesten elhunyt. A rákoskeresztúri köztemetőben temették el november 25-én. Kniezsa István mondta a gyászbeszédet. Huszonöt év elteltével a temetői szabályok esedékessé tették a sír megszüntetését. Ennek megelőzésére 1989-ben a Szarvasi Öregdiákok Baráti Köre és Szarvas Város Barátainak köre Melich Jánosnak és feleségének hamvait Szarvasra szállította, és április 29-én a szarvasi Ótemetőben helyeztette végső nyugalomra. Ott van Tessedik Sámuelnek és Vajda Péternek is a sírja.

Szülővárosa ma is kegyelettel ápolja Melich János emlékét. 1987. szeptember 16-án – Melich születésének százti-zenötödik évfordulóján – a Szarvasi Öregdiákok Baráti Köre emléktáblát állított az egykori gimnázium (a mai múzeum) falán Melich János akadémikus, a magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja tiszteletére. 1989. szeptember 15-én emléktáblát kapott a Melich szülőháza helyén álló ház is (Eötvös Loránd u. 15).

ÉLETMŰVE

NYELVEMLÉKEINK ÉS RÉGI SZÓTÁRAINK VILÁGÁBAN

Elsőnek az a dolgozata jelent meg nyomtatásban, amelyet 1893-ban, másodéves egyetemi hallgató korában írt a Finály Henriktől kiadott Besztercei Szójegyzékről. Magabiztosan helyesbítette benne Finálynak, az akkor már hatvannyolc éves, tekintélyes kolozsvári tudósnek nem egy tévedését.

Régi szótáraink, glosszáink és egyéb nyelvelmlékeink közzétételében Melich maga is tevékenyen részt vett. Az ő nevéhez fűződik a Gyöngyösi Szótártöredéknek, a Brassói Szótártöredéknek, Szikszai Fabricius 1590. évi szójegyzékének, Calepinus 1585. évi szótárának, továbbá a két legrégibb magyar nyelvű nyomtatványnak: Christoph Hagen-dorff német, lengyel és magyar értelmezéssel ellátott latin nyelvtanának, valamint Sebald Heyden német, len-

gyel és magyar értelmezéssel ellátott latin beszélgetéseinek a kiadása. A Gyöngyösi Glosszákat és a róla nevet kapott Melich-glosszákat meg éppen-séggel Melich fedezte fel.

Mindez kiváló előkészület volt ahhoz, hogy Melich megírja a magyar szótárirodalom történetét. E kétrészesre tervezett monográfiának Melich csupán az első felét készítette el, mégpedig a legrégibb szójegyzékektől Pápai Páriz szótáráig bezárólag. A magyar szótárírás történeti fejlődésének megrajzolásában Melich jól kamatoztatta széles körű lexikológiai, bibliográfiai és művelődéstörténeti ismereteit.

A nyelvemlékekkel való foglalkozás átvezette Melichet a helyesírás kérdéseihez is, s megérlelte benne azt a meggyőződést, hogy régi emlékeinkben „n a g y j á b a n m i n d e n t ú g y k e l l o l v a s n i , a h o g y í r v a v a n ”. Latin betűs helyesírásunk eredetével kapcsolatban a „Szláv jövevényszavaink”-ban azt tartotta, „hog y

a magyar népet a kereszténységnek, a latinbetűs írásnak a dunántúli, pannóniai szlovének térítették meg”, s hogy a helyesírásunkban fellelhető „román nyelvi: franczia és olasz hatás ... mind a XI. századnál későbbi.” Évtizedek múltán visszatérve erre a tárgyra Melich a Tihanyi Alapítólevél vizsgálata alapján módosította véleményét, s helyesírásunk kezdeteit franciaországi ejtésű latin gyakorlatra vezette vissza.

Értékes részeredményekkel gazdagította Melich János a magyar történeti hang- és alaktant „A tövégi magánhangzókról”, „Adatok a történeti magyar nyelvtanhoz”, „Egy fejezet a történeti magyar hangtanból”, „A magyar tárgyas igeragozás. (Alaktani fejtegetés)” című és több más dolgozatában. Igaz, hogy a tárgyas igeragozás kialakulását az újabb kutatók némileg másképpen magyarázzák, mint Melich. Mégis érdemes idéznünk Melich e tárgyú értekezésének summázatából egy részletet, mert jól rávilágít Melich Já-

nos módszertani eljárására, nyelvészeti elveire: „Meggyőződésem, hogy sikerült bebizonyítanom, hogy a magyar tárgyas igeragozás és a birtokos személyragozás azonos eredetű. Egykor a kettő közt semmi különbség sem volt. A mai különbségek nyelvtörténeti fejlődés eredményei. Külön kiemelem, hogy bizonyításomban sohasem indultam ki olyan változásokból, amelyek megtörténhettek, hanem csakis olyanokból, amelyek tényleg megtörténtek. Bizonyításomat ezzel tapasztalati: pozitív alapra fektetem.”

NÉMET, LATIN ÉS ÓFRANCIA
JÖVEVÉNYSZAVAINK VIZSGÁLATA

A német nyelvből átvett magyar szavakkal a múlt század utolsó évtizedeiben Szarvas Gábor foglalkozott legtöbbet, és nyelvészeink tőle várták, hogy összeállítsa német jövevényszavaink-

nak lehetőleg teljes sorozatát. Szarvas Gábort azonban súlyos szembaj támadta meg, s munkaképessége lényegesen csökkent. Német jövevényszavaink mégsem maradtak gazdátlanul: feldolgozásukra a huszonkét éves Melich János vállalkozott. 1895-ben közétett, „Német vendégszók” című nagyobb dolgozatában ezekkel a szavakkal foglalta össze feladatát és kutatási eredményeit: „A magyar szókincs különböző eredetű vendégszavai ki vannak mutatva, csak a német vendégszóknak nem akadt a maga munkása. A német vendégszók kimutatására vállalkozik e dolgozat, s végeredményül azt hozza ki, hogy ezeknek a száma fölé a Miklosich-kimutatta szlávokéval. E nagy számból már eleve is az következtethető, hogy a német hatás ép olyan nagy s talán ép olyan régi volt nyelvünkre, mint a szláv.” Melichnek ez a dolgozata lényegében még azal a módszerrel készült, amellyel Miklosichnak „Die slavischen Elemen-

te im Magyarischen” című összeállítás. Egy-egy kissé részletesebben kidolgozott szócikk (*bakter*, *bitang*, *mángorol*, *pendely*, *zsellér* stb.) azonban már meghaladta a Miklosich-féle szójegyzék-szerű összeállítás arányait, és – ha ele mi fokon is – település- és nyelv-járástörténeti megállapításokat is tartalmazott, s tekintettel volt az átvétel helyére és idejére, az átvevő nyelvben való fejlődés bizonyos részleteire stb. Meg-megcsillantak benne Melich legfőbb erényei, amelyek később bontakoztak ki teljességükben: a nyelvtörténet forrásainak lehető leggondosabb kiaknázása, a korábbi nézetek lelkiismeretes bírálata és ragyogó ötletesség, hipotéziseket termő fantázia. 1897-ben Melich saját jegyzeteivel látta el az időközben elhunyt Szarvas Gábornak német jövevényszavainkat tárgyaló munkáját, és gondozta közzétételét. 1900-ban a germanista Lumtzerrel társulva Melich ismét összefoglalta német jövevényszavainkat „Deutsche Ortsna-

men und Lehnwörter des ungarischen Sprachschatzes" címmel. E feldolgozásban a helynevekkel foglalkozó, rövidebb részt Lumtzer, a közneveknek szentelt, terjedelmesebb részt pedig Melich írta. A „Német vendégszók”-hoz viszonyítva az új munka jelentett ugyan némi előrehaladást, de meg sem közelítette Melich néhány évvel később készült munkájának, a „Szláv jövevényszavaink”-nak színvonalát.

Német jövevényszavaink rétege később is kedves kutatási területe maradt Melichnek. Ötvenlapos tanulmányban igyekezett tisztázni azt a kérdést, „Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai?” Még a röviddel halála előtt napvilágot látott Dolgozatok II.-ben is találunk németből származtatott neveket, szavakat (*Fátra, szoba, semling*).

A latinból és az újlatin nyelvekből származó jövevényszavaink vizsgálatából Melich ugyancsak kivette részét.

Ilyen tárgyú dolgozatai közül kiemelkedik a „Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról” és „A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai” című. Már a „Szláv jövevényszavaink”-ban a franciából valónak magyarázta a *Lajos* keresztnévet, amely nálunk mint keresztnév Nagy Lajos halála után terjedt el. Összefoglaló tanulmányában egy csoport szavunkról és tulajdonnevünkről mutatta ki azok ófrancia eredetét. E szavak és tulajdonnevek a következők voltak: *botos*, *csemele*, *kilincs*, *Lajos*, *lakat*, *mester*, *Párizs*, *tárgy*. Felvetette, de kétségtelennek nem tartotta a *bárd*, *bordély* és *mustár* ófrancia származását is.

SZLÁV JÖVEVÉNYSZAVAINK I./1., 2.

A magyar és német szakos Melich János már kolozsvári egyetemi hallgató korában kedvet kapott szlavisztikai kérdések vizsgálatához is. Ennek ket-

tős oka lehetett. Az egyik Melich Jánosnak hazulról, Szarvasról hozott szlovák nyelvismeretében kereshető. A másik meg abban, hogy a magyar nyelv szláv jövevényszórétege azoknak az éveknek egyik legvitatottabb problémaköre volt. Asbóth Oszkár, a budapesti egyetem szlavista professzora ugyanis akkortájt vonta vissza korábbi elméletét, amely szerint a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv elemei a csehből valók, helyesebben: cseh közvetítésű óegyházi szláv eredetűek. Asbóth új tétele értelmében a magyar szókincs szláv elemeinek túlnyomó többsége, legrégibb rétege pedig teljes egészében egy szláv nyelvből származik, amelyet egykor a Duna–Tisza vidékén beszéltek, s amely nagyon közel állt az óegyházi szlávhoz, tehát bolgár jellegű volt.

Legelső szlavisztikai vonatkozású írásában Melich a magyar *tézsola* eredetét fejtette meg. Ekkor Melich harmadéves egyetemi hallgató volt. Szla-

visztikai erudíciója még hiányzott, de imponálóan biztos volt az intuíciója. Az 1895-ben, bécsi tartózkodása idején írott „Szláv szavainkról” című közleménye viszont már alapos szlavisztikai tájékozottságra vall. Nagyobb feladatra azonban Melich még nem vállalkozott. „A szláv jövevények teljes kimutatására – írta – senki sem hivatottabb nyelvészeink közt Ásbóthnál.”

Külföldi útjairól hazatérve Melich már másképpen vélekedett. Nagyszabású szakmunkába fogott, amelyben a magyar nyelv szláv elemeinek teljes problematikáját fel akarta dolgozni a következő tagolással: „ α) A kérdés története; β) Az óbolgár nyelvemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevénytiszavai; γ) Szláv jövevénytiszavaink hangtana; δ) Szláv jövevénytiszavaink a b c sorrendben, kiegészítve a magyar eredetű szláv szavakkal; ε) Szláv jövevénytiszavaink s szláv eredetű helyneveink kapcsolata.” A hatalmas műnek csupán két része készült

el, mégpedig „Szláv jövevényszavaink” főcím alatt „Az óbolgár nyelvemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai”, valamint „A magyar nyelv keresztény terminológiája” alcímmel. Legfontosabb eredménye az a felismerés, „hogya a magyar nyelv régi s közkeletű szláv eredetű jövevényszavai nem egy nyelvből valók, hanem a jövevényszók között átvételi rétegek vannak.” Több rétegből tevődött össze a magyar nyelv keresztény terminológiájának szláv eredetű része is. Vannak benne olyan kifejezések, amelyek csak a keleti, görög szertartású szlávoknak (bolgároknak, szerbeknek stb.) a nyelvéből származhatnak (pl. *kereszt* 'Kreuz'), a többség azonban csak nyugati, latin szertartású szlávoknak (horvátoknak, szlovéneknek, cseheknek, szlovákoknak stb.) a nyelvéből eredhet (pl. *apáca*, *bérmál*, *dusnok*). Érvelésében széleskörűen felhasználta a helyesírás és a régi személynevek tanúságtételét. Fontos módszertani újí-

tása volt Melichnek a szóföldrajzi elv, amelyet a „Szláv jövevényszavaink”-ban általánosan értékesített. Megítélésem szerint a „Szláv jövevényszavaink” Melich leggazdagabb tartalmú, legmaradandóbb munkája.

1905-ben Gombocz és Melich – az MTA pályatételét elnyerve – hozzáfogott a Magyar Etymologiai Szótár elkészítéséhez. E hatalmas vállalkozás nagymértékben igénybe vette munkáerejüket és idejüket. A „Szláv jövevényszavaink” folytatása lekerült Melich munkatervéről. A nagy szintézist fél évszázaddal később Melich tanítványa, Knieszsa István készítette el új alapokon.

A magyar nyelv szláv elemein és a szlávtság magyar elemein, így például a szülőhelyén, Szarvason beszélt szlovák nyelvjárásnak magyar jövevényszavain kívül Melichet egyéb szlavisztikai kérdések is foglalkoztatták. Kimutatta például azt, hogy a szlovák *osoh* 'haszon' a bolgár-törökök nyelv-

ből való. (E magyarázatát a cseh Václav Machek is elfogadta cseh és szlovák etimológiai szótárában.) Egy csupán német nyelven közzétett munkájában a szláv nyelvekbe idegen nyelvekből került folyónevek nyelvtani nemét vizsgálta meg, s arra a következtetésre jutott, hogy e folyónevek nyelvtani neme nem a szláv *voda* 'víz' és *rěka* 'folyó' neme szerint alakul, hanem a folyónév szóvége alapján, amely mindig a saját nyelvi köznevek végződése és neme után igazodik. Értekezett arról is, mi lett a redukált magánhangzók sorsa a szlovák nyelvben. – Melich szlavisztikai érdeklődésének közép-pontjában azonban nem efféle problémák, hanem többnyire magyar vonatkozású, hungarocentrikus szlavisztikai kérdések állottak.

A hazai szláv filológiai tudomány jelen és jövő feladatait Melich ekképpen vázolta fel egy 1927. évi reprezentatív gyűjteményes kötetben: „A jelenben és a jövőben a hazai szláv filoló-

giai kutatásoknak ki kell terjedniök mindazon szláv és magyar nyelvi, valamint történeti kapcsolatokra, amelyek megvilágosításánál a filológiai módszer vezet a legeredményesebben. Különösen nagy súlyt kell vetni arra a hatásra, amelyet a magyarság nyelvileg is, közmíveltségileg is a szomszéd szláv népekre gyakorolt, így a tótra, a szerbre, a horvátra és a szlovénre. E rész eddig nagyon el van hanyagolva, pedig nekünk magunknak kell ezt kikutatnunk, mert a szláv tudósok nyelvük, közmíveltségük e részét a legtöbb esetben letagadják. A hazai szláv nyelvjárások magyar nyelvű leírását is folytatni kell, különösen a tótokét, hogy így pl. alföldi településük története meg legyen írható.” (A magyar tudománypolitika alapvetése. Szerk. Magyary Zoltán. Bp., 1927. 111.)

A TULAJDONNEVEK
VIZSGÁLAT ALÁ VÉTELE

A Magyar oklevél-szótár 1906-ban kelt „Bevezetés”-ének XII. oldalán Zolnai Gyula szerkesztő a következőket állapította meg: „neveink nyomozása terén Melich legutóbbi nagybecsű búvárlataiig jóformán alig történt valami nyelvészeti irodalmunkban”. Való igaz: a névtudományt, mégpedig a személy- és helynévkutatást egyaránt Melich János emelte Magyarországon műkedvelői fokról tudományos színvonalra. Legkorábbi ilyen tárgyú közleményét 1895-ben írta, s azt mutatta ki benne, hogy a szerbhorvát *Folnegović* családnévnek töve a magyar *folnagy*-ból származik. A „Szláv jövevényszavaink”-ban főleg keresztény eredetű személyneveinket vette vizsgálat alá, és bebizonyította róluk, hogy úgyszólván kivétel nélkül a latinból, a németből vagy valamelyik nyugati kereszténységű szláv nép nyelvéből va-

lók. „Keresztneveinkről” című összefoglaló munkájában Árpád-kori becéző képzőinkről kimutatta, hogy nem idegen, elsősorban szláv eredetűek, hanem magyarok. Kifejezte azt a meggyőződését is, hogy a latin *us* végződés hiánya személyneveinkben (*Augustinus* > *Ágoston*, *Martinus* > *Márton*, *Paulus* > *Pál* stb.) nem idegen, szláv vagy német hatás eredménye. Az a magyarázatuk, hogy az *us* végű latin keresztnevek egybeestek az eredeti magyar *-us* képzős becéző személynevekkel, s ezért a nyelvérzék az átkerült latin *us* végű keresztnevek szóvégének is kicsinyítő funkciót tulajdonított, és a kicsinyítettnek felfogott alakokból elvonta az *us* végződés nélkülieket. Később, „Latin jövevényszavaink végződésének alakulásmódjáról” írva az elvonással való magyarázatot nem tartotta többé általános érvényűnek, hanem úgy vélekedett, hogy „latin eredetű magyar tulajdonneveink és közneveink igen nagy része latin casus obli-

quusokból vagy latin többes nominativusból kifogástalanul megfejlthető”. „Családneveinkről” című dolgozatában a magyar családnevek kialakulásával és típusaival foglalkozott.

Különleges figyelmet fordított Melich a helynevek vizsgálatára. 1906-ban közzétett, „Adatok hazánk honfoglaláskori s X–XII. századi helyneveinek értelmezéséhez” című értekezését azért írta, hogy igazolja a magyar helynevek felbecsülhetetlen nyelvtörténeti és településtörténeti értékét, s példákkal tegye nyilvánvalóvá, „hogya a tulajdonnevek ugyanazoknak a hangváltozásoknak vannak alávetve, mint a nyelv köznévi használatú szavai, s ezért megbecsülhetetlenek a magyar hangtörténetre.” Ennélfogva „hogya mi honfoglaláskori tulajdonneveinket, első sorban a földrajzi elnevezéseket ilyen hangtani alapon tárgyaljuk, ez elnevezések kétségbevonhatatlan valamást tesznek arról, minő nyelvben beszélő lakosokat találtak itt a hon-

foglalók.” Legterjedelmesebb névtudományi munkájában, „A honfoglalás kori Magyarország”-ban éppen ezt a kérdést igyekezett tisztázni.

Melich nevéhez fűződik a személynévekből származó, egymásnak értelem szerint megfelelő helynevek településtörténeti fontosságának felismerése. E névpárok keletkezését Melich a személynév viselőjének életére tette, mert csak akkor volt lehetőség arra, hogy két nép ugyanabból a személynévből a maga nyelvének szabályai szerint képezze a helynevet. (Vö. *Kassa* : szlovák *Košice*, *Léva* : szlovák *Levice* stb.)

ANONYMUS BŰVÖLETÉBEN

1920. november 15-én Melich János székfoglaló előadást tartott az MTA I. osztályának ülésén „Anonymusnak egy helyéről” címmel. (Nyomtatásban megjelent: „Bolgárok és szlávok. [Ada-

lék Anonymus Szalán fejedelemről szóló fejezeteinek hitelessége kérdéséhez.]” Magyar Nyelv 1921: 1–15, 65–78.) Különleges fontosságot tulajdonított a gesztában szereplő Salanus vezérnek (az ő nevét olvasta Vörösmarty *Zalán*-nak, holott Anonymus helyesírása csak *Salán* vagy *Csalán* olvasatot enged meg), akinek őse, a bolgár-szláv kagán (cár) a Duna–Tisza között elterülő földet elfoglalta, s lakosul szlávokat meg bolgárokat (*Sclavos* et *Bolgaros*) tett oda. Melich értelmezése szerint Salanus szlávjai déli szlávok (szerbek, horvátok, bolgárok, esetleg szlovének), Salanus bolgárai pedig (bolgár-)törökök lehettek. Betelepülésük legvalószínűbben 917 előtt, tehát Simeon bolgár cár birodalmának megalapítása előtt történhetett. Déli szlávok (közelebbről bolgár-szlávok) hozták magukkal a *duka* méltóságnevet, s tőlük származtatható számos földrajzi név: *Csongrád*, *Nógrád*, *Tapoly*, *Tapolca*, *Zemplén*, *Zimony*. Amennyiben Salanus szlávjai-

nak és bolgárainak egykori területén ma mások, mint magyarok laknak, azok egytől-egyig mind a magyaroknál későbbi lakosok. Vonatkozik ez a megállapítás éppúgy az északon fekvő Zemplénre, Ungra stb., amint vonatkozik a délen fekvő Bács-Bodrog megyére és a Szerémségre. Az itt levő nem magyar lakosságot a magyar uralom telepítette. Az Ungban, Zemplénben, Sárosban, Abaúj-Tornában, Gömörben lakó szlovákok is tehát a magyarnál későbbi jövevények.

Ilyen messzemenő következtetések-re készítette Melichet Anonymus gesztája. Kimondta, hogy az Anonymusról való jelenlegi vélekedés („költő”, „meséíró”) hiperkritikus, és ideje visszatérni a helyesebb értékeléshez, azaz Anonymust „oda sorolni, a hova őt korabeli nagy műveltsége és nagy tudása miatt már rég sorolni kellett volna, t. i. a legjelesebb magyar történetíróink közé.” (Magyar Nyelv 1922: 78.)

Az Anonymus iránti rajongás élete végéig nem hűlt ki Melich Jánosban. 1960-ban, nyolcvannyolcadik évének második felében írta „Anonymus mint történeti forrás” című dolgozatát. Ehhez rövid epilógust csatolt, amelynek kezdő mondata így hangzik: „Ezzel a munkámmal búcsúzom kedvelt Anonymusomtól.” (Dolgozatok II, 28.)

A HONFOGLALÁSKORI MAGYARORSZÁG

1925-től 1929-ig jelent meg füzetenként Melich egyik legjelentősebb, 434 oldalas műve, „A honfoglaláskori Magyarország” (A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve I. 6.), amely rendkívül értékes tényanyagot foglalt ugyan magában, de amelynek koncepciója kiegyensúlyozatlan, szerkesztésmódja pedig amorf volt, ismétlődésekkel és ellentmondásokkal. Melich megfogalmazása szerint: „E dolgozat célja megállapítani a nyelvtudomány segítségével

vel azt, milyen nyelvű népeket találtak a IX. század második és a X. század első felében a honfoglaló magyarok az általuk elfoglalt Magyarország területén.” Vizsgálatát a földrajzi nevekből levonható tanulságokra alapozta. Azt állapította meg, hogy a Kárpát-medencében a honfoglalás idején két nagyhatalom érdekköre találkozott. A Szerémség, a Duna–Tisza köze, a Tiszántúl és Erdély bizánci görög, a Dunántúl és a Felvidék pedig frank érdekeltség volt. (Azt a körülményt, hogy az eredetileg a Morva folyó medencéjében lakó morvák 833-ban mintegy 66 évre kiterjesztették uralmukat a Nyitra vidékén élő, a nyugati szlávshoz tartozó szlávokra is, Melich nem emelte ki.) A bizánci érdekeltség területén Melich helynévmagyarázatai szerint főleg bolgár-törökök és bolgár-szlávok laktak, de lehettek dák maradványok és gepida telepek, sőt a X. században már bevándorolt rumének is. (A románság ittélésének korai kezdete-

teire vonatkozó feltevését Melich kedvelt Anonymusától örököltette át, aki az 1200 körüli állapotokat vetítette vissza a honfoglalás korába.) A frank érdekeltség területén Melich szerint a honfoglaló magyarok aránylag több embert találhattak, mint a bizánci érdekeltségén. A Felvidéken szerinte németek és szlovákok élhettek, sőt talán illír töredékek is, kelták azonban aligha. Úgy vélekedett továbbá, hogy a dunántúli részeken a Balatontól északra bajorok, avarok és szlovákok, Baranyában török-bolgárok, a Balatontól délre újlatin, de nem rumén nyelvű néptöredékek és talán szlovének, a Dráva-Száva közének nyugati részén pedig kajkavacok lakhattak.

Mai készültséggel olvasva Melichnek 70 évvel ezelőtti fejtegetéseit mindenekelőtt a bolgár-törökök számának és jelentőségének felnagyítása, eltúlzása szúr szemet. Melich nézete szerint a honfoglalás korában a Kárpát-medencében a bolgár-törökök száma és súlya

meghaladhatta a bolgár-szlávokét. Ennek azonban határozottan ellene mond az, hogy a IX. század második felében a bolgár-törökök már teljességgel beolvadtak a szlávokba. A folyamat befejezését jelzi Bulgária keresztény hitre térése 865-ben és a szláv írásbeliség megjelenése. A bolgár-törökség némi nyomai csupán a bolgár méltóságnevekben, személynevekben, hiedelmekben és szokásokban maradtak fenn a XI. századig. Mindazonáltal bolgár-török nyelvű népelemek mégiscsak élhettek itt-ott a Kárpát-medencében a honfoglalás idején. Ezek a VII. sz. végén az avarok közé benyomult onogur-bolgárok lehettek. Tőlük származhat néhány magyarországi víznév, mint például *Karasó* ~ *Krassó* (tkp. 'fekete víz') és a Fertőbe ömlő Vulka régi *Seleg* (tkp. 'tisztá') neve.

A bolgár-török hatás eltűlésének visszajaként, reciprokjaként jelenik meg Melichnél a szlávok névadó és névközvetítő szerepének csökkentése,

mérséklése. Ennek bizonyítására a következő markáns példát hozom fel. Melich szerint *Temes*, *Körös*, *Szamos* és *Maros* trák-fríg, illetőleg dák eredetije: *Tibisz*, *Grisz*, *Szamusz* és *Marisz* csak olyan nyelveken keresztül juthatott el a magyarba, amelyek a szóvégi sz hangot megtűrték. Ilyen nyelv a dák után a latin, majd a keleti germán: gót, gepida vagy vandál. Ezekből a hunba, innen az avarba, utóbb a bolgár-törökbe kerültek a nevek. A szóvégi sz vagy s megmaradásánál fogva a török nyelvi folytonosság a hantól az avaron és a bolgár-törökön át a magyarig nyilvánvaló, mivel sem a szláv, sem a román, sem a szász nem tarthatta meg a szóvégi sz vagy s hangot. – Nos, a X. században a szláv nyelvekben még lehetséges volt a š, illetőleg šb végződés, ezért a szláv nyelveket a *Maros*, *Körös*, *Szamos* stb. közvetlen átadóinak sorából egyáltalán nem lehet kizárnunk, sőt éppen ellenkezőleg: őket kell a legvalószínűbb átadónak tartanunk.

Melich terjedelmes, gazdag tartalmú alkotását szélsőséges kritikák fogadták. Egyfelől bőkezűen mért elismerés (Pais: „Negyedszázada mindig esemény – mégpedig rendesen egyszerre több tudomány számára is –, ha Melich munkásságának valamely eredményével a nyilvánosság elé lép”), másfelől merev elutasítás fogadta (Moór: „aligha lehet kétséges, hogy a Melich-féle elmélet Vámbéry óta a legnagyobb eltévelyedésnek tekintendő a magyar nyelvtudományban”). Főlényes szakszerűséggel és megvesztegethetetlen objektivitással Knieszsa István bírálta egy lengyel folyóiratban közzétett német nyelvű közleményében, amelyről itthon csak kevesen szerezhettek tudomást.

A honfoglaláskori Magyarország anyaga 1929 után is foglalkoztatta Melichet. 1960-ban írta: „Szerettem volna művemet második kiadásban megjelentetni, hogy hibáitól, tévedéseitől megtisztítsam, egyik-másik pontban

megjobbítsam, egyik-másik tételemet, állításomat megvédjem, bírálóimat meggyőzzem, hogy igazam van, de – sic fata tulerunt – nem lehetett.”

A MAGYAR ETYMOLOGIAI SZÓTÁR

Melichben korán, már 1895-ben felmerült egy magyar etimológiai szótár eszméje. Kluge német etimológiai szótárának 1894. évi, ötödik kiadásáról írott recenzióját e szavakkal zárta: „vajha nálunk is találkozónék egy Kluge, a ki, ha nem is az összes szókincsről, de legalább az irodalmi nyelv szavairól az eddig tett kutatások eredményeként meg csinálná a mi etymologiai szótárunkat. Bizonyos tekintetben csak összegezni kellene az eddig elért eredményeket, mert nyelvünk idegen és őszó kincse nagyobbára ki van mutatva.” Mint láthatjuk, akkor még nem sejtette, hogy a megalkotandó etimológiai szótár munkálataiban egykor az

övé lesz az oroszlánrész. Nem becsülte fel reálisan egy ilyen vállalkozás nehézségeit, buktatóit sem.

Az MTA 1905. évi pályatétele alapján Gombocz Zoltán és Melich János kapott megbízást a magyar etimológiai ismeretanyag korszerű szintézisének elkészítésére.

Gombocz Zoltán és Melich János személyisége lényeges jegyekben tért el egymástól. Gombocz lelke mélyén szkeptikus volt ugyan, de mindig megőrizte őszinte derűjét, nyugodtságát, életbölcsségét. Melich társaságban nagyon kedves tudott lenni, de állandóan tudományos feladatokkal viaskodó, nyugtalan, ideges ember volt, szárnyaló fantáziával, Gombocz megvetette a pénzt, bankjegyeit a fehérneműs szekrénybe dobta, és onnan húzott elő szükség szerint egyet vagy többet. Melich élete nagy sikerének tekintette egy szép tisztviselőtelepi ház és egy mátrafüredi nyaraló megszerzését. Gombocz mértéktelen cigarettázás-

sal tette tönkre az egészségét. Melich a vacsorákról, társas összejövetelekről, színházi előadásokról tíz órákor hazament, hogy idejében lefeküdhessék. Politikai megnyilvánulásaiban Gombocz visszafogott, tartózkodó volt; Melich a Rákosi Jenőtől szerkesztett nemzeti konzervatív Budapesti Hírlapnak volt az előfizetője és alkalmi cikkírója. Gombocz nagyvonalú, széles műveltségű, karizmatikus kisugárzású ember volt, Melichtől viszont, aki ugyancsak óriási olvasottságú, de a művészetek és a filozófia iránt kevésbé vonzódó ember volt, nem volt idegen a formalizmus, pedantéria sem, s ezért nehezen tudta magát igazán megszerettetni. Gombocz egy-egy új és fontos írásának értékelésében legfeljebb az „érdekes” szóig ment el, ellenben Melich, ha valami jól írt, így beszélt róla: „Gyönyörű dolgot írtam!”

De mindkét tudós – Gombocz és Melich is – kivételes szellem volt, a tudományos kutatás hivatott művelő-

je. Érdeklődésük közössége, a magyar tudomány szeretete örök kapocccsal fűzte őket egymáshoz. Kutatási tárgykörük, tudományos gondolkodásuk nagyszerűen egészítették ki egymást.

Az akadémiai pályatétel az addig megállapított szófejtések szabatos és kritikai összeállítását kívánta meg afféle típusú és terjedelmű kézikönyv formájában, amilyen Kluge német etimológiai szótára. Gombocz és Melich azonban mind mennyiségi, mind minőségi téren eleve jóval többet vállalt magára, mint szorosan vett kötelességük lett volna. Fel szándékozták venni szótárukba a közneveken kívül a tulajdonnevek jelentős részét is, mégpedig azokat, *a)* amelyeknek biztos vagy biztosnak látszó etimonjuk van, *b)* amelyek a magyar hangtörténet szempontjából fontosak (pl. *Lajos, Kolozsvár, Temes, Maros*), *c)* amelyeknek helyes hangtörténeti megfejtésével fontos történeti vagy művelődéstörténeti kérdések kapcsolatosak (pl. *Erdély, Buda,*

Pest, Bécs stb.). A tulajdonneveknek címszóvá tétele nagymértékben növelte a szótár informatív értékét, de ugyanakkor súlyos terhet is rakott a két szerzőre. Ezt az önként vállalt terhet a szerzők még tovább súlyosbították azáltal, hogy fel kívánták ölelni a teljes magyar szókészletet, azaz a köznyelv szókészletén kívül a tájszavakat is, kiterjeszkedtek a címszók és származékaik hang- és jelentésfejlődésének egész menetére, első előfordulásuk időpontjára, etimológiai kapcsolataik szinte valamennyi részletére, a teljes etimológiai irodalom kritikai áttekintésére. S mindezt az óriási feladatot olyan kivételesen magas színvonalon valósították meg, hogy munkájuknak azóta is alig akad párja a világ etimológiai szótáriródmájában. Pontoság, megbízhatóság az adatok közlésében; bölcs józanság, higgadtság az egymásnak ellentmondó vélemények taglalásában; hatalmas, lenyűgöző tudásanyag hivalkodás nélküli kezelése:

ez jellemzi az EtSz. szinte minden egyes szócikkét. A szócikkek megírását rendszerint Melich, megszerkesztésüket pedig Gombocz végezte. A férfikora delén, 1935. május 1-jén eltávozott Gombocz Zoltán emlékezetéről tartott beszédében ekként számolt be erről Melich János: „[az EtSz.] eddig megjelent részében nincsen egyetlen cikk, amely ne kettőnk közös munkája lenne. Rendesen én dolgoztam ki a cikkeket, s Gombocz gondos keze, erős, fegyelmezett ítélőképessége vagy helybenhagyta, vagy átírta s aztán újból hozzám került a kézirat, átolvastam, nyomdába adtam.” (Magyar Nyelv 1936: 76.) Kettejük gyümölcsöző együttműködéséből olyan mű született, amely azóta is mércéje minden etimológiai vizsgálatnak Magyarországon.

Különböző okok folytán az EtSz., amelynek első füzete 1914-ben jelent meg, 1944-ben a tizenhetedik füzettel, a *geburnus* címszónál félbeszakadt. Az okok között voltak objektívek: két vi-

lágháború, gazdasági nehézségek, Gombocz Zoltánnak 1935-ben bekövetkezett halála. A legfőbb ok azonban magában Melich Jánosban rejlett. Melich János ugyanis, akit egyre jobban hatalmába kerített a teljességre, tökéletességre való törekvés látszólag abszolút tudományos elve, elveszítette arányérzékét, s nem volt képes könyörtelenül kiostálni anyagából a kevésbé fontosat, a nélkülözhető. (A fölöslegesen címszóvá tett idegen szók elburjánzását jól szemlélteti az 1943-ban közzétett 16. füzetből a *galván*, *galvanikus*, *galvanizáció*, *galvanizál*, *galvanizmus*, *galvonó*, *galvanográfia*, *galvanokausztika*, *galvanométer*, *galvanoplasztika*, *galvanoszkóp*, *galvanotechnika*, *galvanoterápia*, *galvanotípi*a hét hasábot elfoglaló szövege.) Ezért maradt az EtSz. torzó. Igaz, tiszteletet parancsoló, monументális torzó. 1943-ban Melich még reménykedett. Május 28-án kelt levelében a következőket tudatta Szabó Miklóssal, az Eötvös József Collegium igaz-

gatójával: „Örömmel közlöm, hogy az EtymSzót.-t Németh Gyulával és Zsirai Miklóssal fogom folytatni, s ez záloga annak, hogy halálom esetén is a szótár elkészülte biztosítva van.” (Eötvös József Collegium Irattár 10/72. A betekintést Pusztai Ferencnek köszönhetem.) Ám Németh Gyula és Zsirai Miklós nem kapcsolódott be a munkába, s az EtSz. ügye végleg elakadt. 1959-ben Melich már a következőképpen nyilatkozott erről: „Vannak ... letört reményeim. Az Etymológiai Szótárt nem sikerült nem hogy befejeznem, de nyomtatásban a *ge-* kezdetű szavakon, tulajdonneveken túl tovább vinnem. Kifogytam az időből, a testi erőből. A nyelvtudomány terén is vannak csonka művek, melyeket szerzőik – elhalálásuk miatt – nem folytathattak. Ilyen Berneker »*Slavisches Etymologisches Wörterbuch*«-ja [...], s ilyen Gebauer két műve [...]. A nyelvtudománynak ez nagy kárára, de ami megjelent, nagy hasznára van.”

NÉZETEI A NYELVRŐL
ÉS A NYELVTUDOMÁNYRÓL

Melich már fiatalabb éveiben alapos ismereteket szerzett a nyelv életéről, a nyelvtudomány feladatköréről és más tudományokkal való kapcsolatáról. Nézetei formálásában eleinte azoké a kimagasló nyelvtudósoké volt a fő szerep, akiknek előadásaira maga is eljárt s akikkel élő szóban is eszmét cserélhetett. Ilyen volt kolozsvári professzorán, Szinnyi Józsefen kívül különösen Jagić és Leskien. Jagićtól a nyelvtörténeti aprómunkát, Szinnyeitől és Leskientől az újgrammatikusok módszertanát sajátította el pezsgő tudományos légkörben. Visszaemlékezéseiben így vallott: „Amikor 1891 szeptemberében a kolozsvári egyetemre elsőéves hallgatónak beiratkoztam, a nyelvtudományt előadó idősebb tanárok Benfey, Curtius, Schleicher s ezek iskolájával kapcsolatos elvi alapokon állottak, az ifjabbak meg azokon, amelyeket a XIX. század hetvenes éveitől mind nagyobb

és nagyobb erővel előretörő ú. n. junggrammatikusok hirdettek. Irányuk alapelvei összefoglaló tárgyalásban először 1880-ban Paulnak »Prinzipien der Sprachgeschichte« című művében jelentek meg. Én egyetemi hallgató koromban e jeles művet nem ismertem, engem ez irány hívévé Szinnyi Józsefnek, akkor kolozsvári egyetemi tanárnak előadásai és »A nyelvtudományról és néhány más tudományhoz való viszonyáról« című értekezése tett [...]. Hatással volt azonban reám az idősebb tanárok közül Szamosi János is. Az indogermán nyelvekről, tanulmányozásuk úttörőiről: Boppról, Schleicherről, Curtiusról, Pottról tartott előadásai kapcsán ajánlotta nekünk Delbrück »Einleitung in das Studium der indogermanischen Sprachen« című művét [...]. S az egyetem elhagyása után – Kolozsvár után Bécsben tanultam – tudományunk alapelveiben lényegbe vágó fontos állomásokat jelez 1900-ban Wundt »Völkerpsychologie«-ja, 1916-ban de

Saussure »Cours de linguistique générale«-ja s az első világháború befejezése után az orosz emigránsok, illetőleg az ú. n. prágai iskola. [...] tudományos munkában eltöltött idestova ötven évem életelvemmé kovácsolták a dolgok történeti, hogy egy sokat jelentő kifejezéssel éljek, diachronikus, de ugyanakkor a történeten belül egy-egy dolog, kérdés, elv mindenkori synchronikus, tehát a saját korában való szemléletét.” (Magyar Nyelv 1942: 239–240.)

Olyan dolgozatot, amelyet a mai értelemben vett általános nyelvészet tárgykörébe sorolhatnánk, Melich mindössze talán kettőt írt: „A jövőnyszavak átvételének módjáról” és a „Jelentéstani kérdések” címűt. A második dolgozat mintegy folytatása volt az elsőnek, s arra a kevésbé vizsgált kérdésre kívánt feleletet adni, hogyan keletkeznek a tükörszók, tükörjelentések. Negyven, illetőleg negyvenöt esztendei szakadatlan nyelvészeti mun-

kássággal a háta mögött kísérelte meg Melich János, hogy konkrét nyelvi tények ezreiből kiindulva, induktív alapon jusson el általános érvényű nyelvtudományi megállapításokhoz.

A magyar nyelvtudomány fejlődéstörténetében „budapesti iskola” néven szokták számon tartani az újgrammatikus irányzatnak azt a leágazását, amely – Bárczi Géza megfogalmazása szerint – az újgrammatikus tanításokból nőtt ki, azonban azokat lényegesen továbbfejlesztette, nem fulladt bele a pozitívizmusba, mely kizárólag az adatokat veszi tudomásul, hanem kifejlesztette a nyelvészeti realizmust, mely ugyan mindig a valóságon, az adatokon épül, de az adatokat értelmezi, a hézagokat kitölti, tehát nem kapcsolja ki a gondolkodó nyelvész fegyelmezett fantáziáját sem, nem engedi meg, hogy a kutató helyett a módszer gondolkodjék. A budapesti nyelvészek eme történeti érdeklődésű csoportjának meghatározó személyisége

Melich János volt. A szemlélet és a módszer egységét vagy nagyfokú hasonlóságát illetően közel állott hozzá Pais Dezső, Bárczi Géza, Kniezsa István, Tamás Lajos és több más nyelvtudósunk.

A TUDÓS ÉS AZ EMBER

Mindannak ismeretében, amit a családi hagyomány Melich János szüleiről, különösen pedig édesapjáról megőrzött, nem lehet meglepő számunkra, hogy Melich János még országos hírű tudósként is olyan puritán egyszerűséggel, takarékosan, pontos időbeosztással élt, olyan lankadatlan buzgósággal végezte nap nap után tudományos és hivatali teendőit, mint ahogyan szarvasi ősei éltek és végezték a paraszti munkát. Reggel négy órakor vagy fél ötkor kelt fel, s hamarosan íróasztalához ült. Mire nyolc órakor megkezdte előadását az egyetemen, aznapi

tudományos penzumának jó részét már maga mögött tudta. Nulla dies sine linea! Előadása befejeztével, tíz órától fél tizenkettőig főleg a Tanárvizsgáló Bizottság és a Tanárképző Intézet ügyeivel foglalkozott. Pedáns hivatalnokként kezelte az aktákat, szinte örömet lelte az ügyintézésben. Legkésőbb fél egykor hazaindult ebédelni Baross utcai lakására, illetőleg – 1928-tól kezdve – Család (későbbi nevén: Reguly Antal) utcai házába. Ebéd után ismét munkához látott, s este nyolc óra körül, vacsora után nyugovóra tért. A munkanapoknak ebbe az állandó ritmusába csupán keddenként hozott változatosságot a nyelvészek asztaltársaságának, a „kruzsok”-nak a felkérése, meg nyaranta a mátrafüredi nyaralójában való – munkával egybekapcsolt – üdülés. Szinte zsarnoki módon sajátította ki Melich János hosszú életének úgyszólván valamenynyit óráját a nyelvtudomány. Szabó Dezső, „Az elsodort falu” írója közel

járt az igazsághoz, amikor Melich Jánost, akit „lelkiismeretes és kitűnő szaktudású” tanárának tartott, önéletírásában a következő szavakkal jellemezte: „Széles készültséggel, sok friss meglátással, és eleven, megfogó erővel adott elő [...]. De [...] csak csupán nyelvész volt, mintegy szerzetese a nyelvészetnek és azonkívül világ, ideák, problémák nem léteztek számára.” Melich, a nyelvészet szerzetese azonban a legkevésbé sem fájlalta, hogy élete teljesen a nyelvtudományé volt. Igáját édesnek, terhét könnyűnek találta.

Gyakran keveredett Melich János éles polémiába, és harciasan bírálta meg nagy hírű tudósokat is. Ma már szinte értetlenül csóváljuk a fejünket azoknak a gorombaságoknak az olvasásakor, amelyeket századunk elején nemzetközi hírű nyelvészeink vagdostak egymás fejéhez. Az efféle éles hangnemű polémiákból Melich is alaposan kivette részét. 1913-ban Asbóth Oszkárrol kijelentette: „irodalmi működését tizenöt

esztendő óta túlnyomó részben nekem köszönheti, mert csak olyankor ír, ha én valamely kérdést felvetvén, világosságot gyujtok agyában”. (Magyar Nyelv 1913: 468.) A legszigorúbb kritikusa azonban saját magának, önnön korábbi nézeteinek volt. Egy-egy kérdésről vallott felfogását szüntelenül csiszolta, tökéletesítette, s ha szükségét látta, újjal cserélte föl. Nem félt, hogy ettől csorbát szenved tudományos reputációja. Például 1905-ben a „Szláv jövevényszavaink”-ban Melich is elfogadta „Miklosichnak azt a tételét, hogy a helységeknek a hét azon napjáról vett elnevezése, amelyen benne vásár tartatott, pannóniai szlovén eredetű.” A probléma azonban később is nyugtalanította. Ötvenkét év elmúltával, 1957-ben Melich visszavonta előbbi véleményét, s azt vallotta, hogy a *Kéthely* (< *Keddhely*), *Magyarszerdahely*, *Szombathely*-féle helynevek eredeti magyar elnevező módra vezethetők vissza. Önmagára is kiterjesztette tehát

a szentencia érvényét: *amicus Plato*,
sed magis *amica veritas*. Tudományos
igazságkeresését jól jellemzi Anony-
mus „*rivulus Turmas*”-ával kapcsolatos
megnyilatkozása: „Ez a tény igen-igen
izgatott, s nem nyugodtam, míg a kér-
dést minden oldalról meg nem vizs-
gáltam, engem megnyugtató módon
meg nem világítottam. Hosszú és fá-
radságos volt a munka; hiszem azon-
ban, hogy Anonymus »*rivulus Tur-
mas*«-ának kérdését sikerült tisztáz-
nom.” Nem annyira másokat akart az
igazáról meggyőzni, mint inkább ön-
magát, saját érzékeny tudományos lel-
kiismeretét akarta megnyugtadni.

1923 novemberében érkezett Párizs-
ból Budapestre Aurélien Sauvageot
nyelvész azzal a feladattal, hogy a
Báró Eötvös József Collegium francia
szakos hallgatóit bevezesse a jelenkori
francia kultúrába. A magyar nyelvtu-
domány tekintélyei egyéniségüknek
megfelelően fogadták a párizsi vendé-
get. Személyiséglélektani szempontból

is fölöttébb tanulságos, hogyan oldódott fel vele szemben Melich Jánosban a Trianontól kiváltott gallofóbia, és hogyan lett Melich a törekvő fiatal francia tudós őszinte támogatója, sőt jó barátja. Idézem Sauvageot szavait: „[A magyar nyelvészek *kruzsok* -nak hívott kötetlen összejövételén] Szinnyei, a veterán, szívélyes szavakkal üdvözölt. Ezután Melich János professzornak, a szlovák születésű magyar nyelvtörténésznek és szlavistának mutattak be. [...] Kezet nyújtott nekem, de azt mondta: »Uram, én gyűlölöm Franciaországot mindazért a rosszért, amit a hazámnak tett, de mivel ön azt mondja, azért jött, hogy a nyelvünket megtanulja és megtudja, kik is vagyunk, megteszek mindent, hogy küldetését megkönnyítsem.« Meghökkenstem. Milyen képet vágjak erre? Ebben a pillanatban felemelkedett asztalszomszédja, egy alacsony, zömök férfi, mongol hercegre emlékeztető tar koponyával, kezét nyújtott nekem, és kifogástalan

franciasággal azt mondta: »Uram, bocsássa meg Melich barátomnak szókimondását! Az ön hazája, mint hallotta, mostanában nem nagyon népszerű minálunk. Felelőssé teszik a trianoni szerződésért. De higgye el, kollégám csupa szív ember, ön is meg fogja látni nem sokára.« Nem is tudom, mi volt a varázsa ennek az embernek, az egyetlennek a társaságban, aki igazán elegánsan volt öltözve, és aki modorával kivált mindannyiok közül. Gombocz Zoltánnak hívták. Az első pillanattól éreztem, hogy rendkívüli személyiség.” „Meghívtak előadást tartani a Magyar Nyelvészek Társaságába [v: Magyar Nyelvtudományi Társaságba] is, és mivel a tudományos nyelvnek nemigen voltam még ura, megengedték, hogy németül beszéljek. Szerény hozzájárulásommal megnyertem a félelmetes Melich János kegyeit, aki annak idején olyan kurtán furcsán fogadott. Gratulált, amiért megmutattam: van képzelőerőm, mely nélkül semmi-

féle tudomány nem létezhetik, és hogy bebizonyítottam: egy francia tud németül is beszélni.” „Megtudtam, hogy Eckhardt javaslata [egy egyetemi francia nyelvtörténeti előadássorozat tartására] a legjobb fogadtatásra talált az egyetemi tanácsban, és ezt figyelemre méltóan alátámasztotta, hogy szót emelt értem Melich János is, aki már nem vette zokon francia polgár mivoltomat, és akiben végül oltalmazóra és jó baráttra leltem.” (Aurélien Sauvageot: Magyarországi életutam. Fordította Várady-Brenner Mária. Bp., 1988. 29–30, 53, 89–90.)

JELENTŐSÉGE

Ha Melich János helyét a magyar nyelvtudomány történetében ki akarjuk jelölni, azt mondhatjuk, hogy a Simonyi Zsigmondot követő nemzedéknek ő volt a legtermékenyebb, legnagyobb hatású magyar nyelvtörténésze. Munkássága felölelte a magyar nyelvtörténeti kutatások szinte valamennyi körét, s ösztönzéseket adott híveinek és ellenfeleinek egyaránt. A nyelvtörténeti gondolatnak sok évtizeden át valósággal megtestesítője volt ahhoz hasonlóan, ahogyan – mutatis mutandis – Révai Miklós volt a maga idejében. A Révai Miklós emlékezetének szentelt tanulmányában Melich ezeket írta: „Révai feltétlenül kiérdemelte az utókortól, hogy nevét ... a nyelvtudomány történetében azok közt említsük, a kik nyelvi tényekre a történeti mód-

szert legelőször legkiterjedtebben alkalmazták, s a kiknek a chronologiai sorrendben tárgyalt nyelvi jelenségekről történeti felfogásuk volt.” A szellemi ősként tisztelt Révai Miklósnak szólt a Gombocz Zoltánnal együtt alkotott Magyar Etymologiai Szótár ajánlása: „Joanni Nicolao Révai sacrum.”

Révai idejében a Halotti Beszéd számított a magyar nyelvtörténet legrégebb emlékének. Azonban a Magyar Nyelvtörténeti Szótár, amelynek kötetei Melich János egyetemi tanulmányainak éveiben, 1891-től 1893-ig láttak napvilágot, megnövelte az érdeklődést a NySz.-ban kevésbé hasznosított vagy teljességgel kiaknázatlan középkori nyelvemlékek, úgymint a gloszák, szójegyzékek, latin oklevelekben levő magyar szórványok iránt, s 1895-ben Szamota István, a szórványemlékek páratlan szorgalmú gyűjtője a következő értekezést tette közzé: „A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele

mint a magyar nyelv legrégibb hiteles és egykorú emléke.” Ezeknek az éveknek a nyelvtörténet iránti lelkesedésétől fogott lángot az ifjú Melich János, és élete végéig nem szűnt meg lobogni.

Teljesítménye mind mennyiségi, mind pedig minőségi tekintetben páratlan a magyar nyelvtudomány történetében. Nyomtatásban közzétett munkáinak teljes jegyzéke mintegy ezeregyszáz tételből áll. S ez a csaknem ezeregyszáz munka a magyar nyelvtörténeti kutatásoknak szinte valamennyi területét felölelte és megtermékenyítette. Bármivel kezdett is foglalkozni Melich, olyan szuggesztív erővel tette, hogy mások is kedvet kaptak hozzá, s eredményekben gazdag irodalom keletkezett. Ezzel szemben a nyelvtudománynak azok a területei, amelyek Melich Jánost kevésbé vonzották, mint például a nyelvelméleti irányzatok, a leíró nyelvészet, a nyelvjáráskutatás és a mondattan, a többihez viszonyítva meglehetősen parlagon ma-

radtak. Évtizedeken keresztül Melich János állt a magyar nyelvstudomány középpontjában, s jóformán mindenki hozzá igazodott. A magyar nyelvstudomány történetének hosszú és jelentős korszakát Melich akarva-akaratlan saját képére és hasonlatosságára formálta.

S hatásának nem vetett véget halála sem. Műveiből ma is árad felénk a tudományos igazságot lázasan kereső szellemének izzása. Joggal zárhatta egyik, 1959-ben írott dolgozatát a büszke horatiusi szavakkal: „Azzal a boldogító tudattal szálllok síromba: Non omnis moriar.”

BIBLIOGRÁFIA

MELICH JÁNOS FŐBB MŰVEI

Munkáinak teljes jegyzéke három részletben jelent meg: Melich-Emlékkönyv 1942. 503–522; Uray Géza: Magyar Nyelv 1957: 18–19; Kiss Lajos: Magyar Nyelv 1973: 13–14.

A gyöngyösi latin–magyar szótár-töredék. Bp., 1898.

Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? (A középfrank nyelvjárás térképével.) Bp., 1900.

Deutsche Ortsnamen und Lehnwoerter des ungarischen Sprachschatzes. (Társszerző: Victor Lumtzer.) Innsbruck, 1900.

Szláv jövevényszavaink. I. 1. Az óbolgár nyelvemlékek szókészlete és a magyar nyelv szláv jövevényszavai. Bp., 1903. I. 2. *A magyar nyelv keresztény terminológiája.* Bp., 1905.

A brassói latin–magyar szótártöredék. Bp., 1905.

Szikszai Fabricius Balázs latin–magyar szójegyzéke 1590-ből. Bp., 1906.

Adatok hazánk honfoglaláskori s X–XII. századi helyneveinek értelmezéséhez. Magyar Nyelv 1906: 49–58, 97–106.

A magyar szótárirodalom. I. A legrégibb szójegyzékektől P. Páriz szótáráig. Bp., 1907.

- Az „*Orthographia Vngarica*” és a magyar helyesírás. Bp., 1908.
- Révai Miklós nyelvtudománya. Bp., 1908.
- Nyelvünk szláv jövevényei. Bp., 1910.
- Jegyzetek néhány felsőmagyarországi vármegye helyneveiről. Bp., 1911. Kézirat. (Az OSZK-ban.)
- A két legrégibb magyar nyelvű nyomtatvány. I. Hegendorf–Sylvester: *Rudimenta grammatices Donati*. Cracoviae 1527. II. Heyden–Sylvester: *Puerilium colloq. formulae*. Adalék Sylvester János munkédéséhez. Bp., 1912.
- Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből. Bp., 1912.
- Keresztneveinkről. Bp., 1914.
- A magyar tárgyas igeragozás. (Alaktani fejtegetés.) Bp., 1914.
- Magyar Etymologiai Szótár. [Gombocz Zoltánnal közösen.] I. 1–10. füzet. Bp., 1914–1930. II. 11–17. füzet. Bp., 1934–1944.
- A honfoglaláskori Magyarország. Bp., 1925–1929.
- Über die Halbvokale im Slavischen. Zeitschrift für slavische Philologie 1929: 319–339.
- Latinbetűs helyesírásunk eredete. Bp., 1934.
- Gombocz Zoltán emlékezete. Bp., 1936.
- Jelentéstani kérdések. Bp., 1938.
- Brünn nevéről. Bp., 1940.
- Latin jövevénytiszavaink végződésének alakulásmódjáról. Bp., 1940.
- Dolgozatok I. Bp., 1957.
- Dolgozatok II. Bp., 1963.

*Segédkönyv a szlavisztikai szemináriumi gyakorlatokhoz Melich János válogatott írásai*ból. Az írásokat válogatta és az előszót írta: Kiss Lajos. Szerkesztette: Kiss Lajos és Nyomárcay István. Bp., 1995. (Német címlappal is.)

A MELICH JÁNOSRÓL SZÓLÓ IRODALOMBÓL

ANGYAL, A.: Johann Melichs Lebensbahn und Schaffen. Slavica 1968: 7–23.

ASBÓTH OSZKÁR: Szláv jövevényszavaink. I. Bevezetés és a különböző rétegek kérdése. Bp., 1907.

BALECZKY EMIL: Melich Jánosról. Születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából. Magyar Nyelv 1962: 523–525.

BENKŐ LORÁND: Gondolatok Melich János nyelvtudományi munkásságáról. (Születésének nyolcvanötödik évfordulóján.) Magyar Nyelv 1957: 1–12.

BERRÁR, JOLÁN: Johann Melich (1872–1963). Acta Linguistica 1963: 135–142.

BISZTRAY GYULA: Jókedvű magyar tudósok. Bp., 1972. 91–96.

GÁBRIS JÓZSEF: Dr. Melich János (1872–1963). In: A szarvasi Vajda Péter gimnázium és mezőgazdasági szakközépiskola évkönyve. 1963–64. tanév. [Hely és év nélkül.] 23–30.

GERGELY PÁL: Melich János (1872–1963). Magyar Könyvszemle 1964: 175–176.

- HADROVICS LÁSZLÓ: Melich János 85 éves. Magyar Nyelvőr 1957: 507–511.
- HUSZÁR TIBOR: A hatalom rejtett dimenziói. Magyar Tudományos Tanács 1948–1949. Bp., 1995. 217, 234, 246.
- KISS LAJOS: Melich János emlékezete születésének századik évfordulója alkalmából. Bp., 1973.
- KISS LAJOS: Melich János alakja Szabó Dezső és Németh László irodalmi műveiben. In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ. Bp., 1991. 381–387.
- KNIEZSA, I.: Ungarn zur Zeit der Landnahme. (Mit einer Karte.) Rocznik Slawistyczny 1933: 1–25.
- KNIEZSA ISTVÁN: A hetvenéves Melich János. Magyar Nyelv 1942: 225–231.
- KNIEZSA, ST.: Johann Melich. (Zu seinem 85. Geburtstag.) Studia Slavica 1957: 1–5.
- KNIEZSA ISTVÁN: Melich János 1872. szeptember 16.–1963. november 20. Emlékbeszéd Melich János temetésén, 1963. november 25-én. Magyar Nyelv 1964: 1–3.
- KORNIS GYULA: Melich János. In: Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára. Bp., 1942. 3–23.
- LOSONCZI ZOLTÁN: Melich János. (Születésének hetvenedik évfordulójára.) Protestáns Tanügyi Szemle 1942: 193–198.
- T. LOVAS RÓZSA: Melich János 1872–1963. Nyelvtudományi Közlemények 1964: 157–160.

- Melich, János. In: Encyklopédia Slovenska. III. Bratislava, 1979. 546.
- Melich János születése hetvenedik évfordulójának megünneplése a Magyar Nyelvtudományi Társaságban. Magyar Nyelv 1942: 231–249.
- MIJATEV, P.: János Melich, Mitglied der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. Slavica 1968: 169–170.
- MIKESY, S.: János Melich. Onoma VII (1956/57.): 169–170.
- MIKESY, S.: János Melich (1872–1963). Onoma X (1962/63): 303–304.
- MOÓR ELEMÉR: Bolgártörökök és szlávok és a Melich-féle helynévkutatás. Szeged, 1930.
- NÉMETH GYULA: Gombocz Zoltán. Bp., 1972. 9, 80–81, 82, 86–100, 119–120, 191, 199, 200–203, 228, 231, 233, 250, 252–253. (A múlt magyar tudósai. Főszerkesztő: ORTUTAY GYULA.)
- NÉMETH, J.: J. Melich und das Etymologische Wörterbuch der ungarischen Sprache. Acta Linguistica 1972: 18–22. [A „Zoltán Gombocz. Ein ungarischer Sprachforscher (1877–1935)” című értekezés IV. fejezeteként.]
- ONDRUŠ, ŠIMON: Melich János etimológiai – mai szemmel, In: Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből. Szerk. KISS JENŐ és SZÜTS LÁSZLÓ. Bp., 1991. 602–612.
- PAIS DEZSŐ: A honfoglalás kori Magyarország. Napkelet 1925: 262–265.

PAIS DEZSŐ: Melich János: A honfoglaláskori Magyarország. Magyar Nyelv 1957: 13–17.

SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. VIII. Bp., 1902: 1046–1049.

TOMPA JÓZSEF: Simonyi Zsigmond. Bp., 1975. 187, 190–191, 204. (A múlt magyar tudósai. Főszerkesztő: Ortutay Gyula.)

ÚRHEGYI, EMILIA: János Melich 90 Jahre alt (16. IX. 1962.). Studia Slavica 1962: 483–485.

VASMER, MAX: János Melich zum 70. Geburtstag. Ungarische Jahrbücher 1943: 1–4.

A kiadásért felelős
az Akadémiai Kiadó és Nyomda igazgatója
A nyomdai munkálatokat
az Akadémiai Kiadó és Nyomda végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc
Budapest, 1995
Nyomdai táskaszám: 95.23705
Felelős szerkesztő: Giliczéné Szamák Ágnes
Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
Kiadványszám: 1/94/12
Megjelent: 2,34 (A/5) ív terjedelemben
+1 db melléklet
HU ISSN 0133-1884